

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

**УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ
ПОГРАНИЧЧЯ: ЕТНОПОЛІТИЧНІ,
МОВНІ ТА РЕЛІГІЙНІ КРИТЕРІЇ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ**

Монографія

ЛЬВІВ 2020

Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія / [від. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 348 с.

У колективній монографії проаналізовано етнополітичні та соціокультурні проблеми на угорсько-українському пограниччі в історичній ретроспективі. Розглянуто специфіку формування сучасного українсько-угорського кордону, досліджено процес його творення в історичній та суспільній пам'яті місцевого населення. Всебічно розкрито рецепції кордону в повсякденних практиках мешканців прикордонних територій, розглянуто мовні, етнографічні й релігійні критерії самоідентифікації місцевого населення, а також проаналізовано динаміку міжнаціональних відносин на сучасному угорсько-українському прикордонні.

Для істориків, політологів, мовознавців та всіх, хто цікавиться новітньою історією України.

The Hungarian-Ukrainian Borderlands: Ethnopolitical, Linguistic, and Religious Criteria of Self-identification of the People: a Monograph / [resp. ed. Ivan Pater; Comps.: Oleh Muravskiyi, Mykhailo Romaniuk]; NAS of Ukraine, I. Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2020. 348 p.

The collective monograph deals with the ethnopolitical and sociocultural issues on the Hungarian-Ukrainian borderlands in historical retrospect. The features of the formation of the modern Ukrainian-Hungarian border are considered, as well as the process of its creation in the historical and social memory of the local population. The research comprehensively reveals the reception of the border in daily practices of the residents, investigates the linguistic, ethnographic, and religious criteria of self-identification of the local population, analyzes the dynamics of international relations on the modern Hungarian-Ukrainian border.

For historians, political scientists, linguists, and everyone interested in the contemporary history of Ukraine.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Степан Качараба
доктор історичних наук, професор Орест Красівський
доктор історичних наук, доцент Роман Чмелик

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 10 від 24 грудня 2020 р.)

*НДР виконана в межах Цільової програми наукових досліджень НАН України
«Соціокультурний простір України у формуванні національної стратегії: територіальні
ідентичності, ідентифікаційні символи, ментальні практики»*

ЗМІСТ

Угорсько-українське пограниччя: міжкультурний діалог та етнополітичні проблеми (замість передмови)	5
--	---

РОЗДІЛ I. УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОРДОН: ФОРМУВАННЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Угорсько-український державний кордон: історія і сучасний стан (<i>Юрій Тишкун</i>)	9
Берегове на українсько-угорському пограниччі: міфи та історія (<i>Леонтій Войтович</i>)	21
Користування часовими поясами як вияв фантомної межі у свідомості мешканців Закарпатського пограниччя (<i>Степан Черничко, Чілла Фединець</i>)	56

РОЗДІЛ II. УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПОГРАНИЧЧЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Похід угорського короля Людовика I Анжуйського на Русь 1352 року: дискусійні моменти (<i>Ілля Паршин</i>)	73
Угорська шляхта північно-східних комітатів на роздоріжжі релігійної конверсії ранньомодерної доби (<i>Оксана Ферков</i>)	80
Союз визволення України та закарпатські українці (1914–1918) (<i>Іван Патер, Ірина Каранда</i>)	91
Обставини формування закарпатської угорської спільноти після Першої світової війни (<i>Імре Сакал</i>)	106
Війна за спадщину святого Іштвана: збройний конфлікт у Карпатській Україні в середині березня 1939 року (<i>Олександр Пагіря</i>)	118
Масові етнічні репресії на Закарпатті в період становлення радянської влади (1944–1946) (<i>Єлизавета Молнар Д.</i>)	154

РОЗДІЛ III. ЕТНОГРАФІЧНІ ТА МОВНІ ІНДИКАТОРИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

З історії вивчення слов'янського впливу на угорські говори Закарпаття (<i>Вільмош Газдаг, Наталія Лібак</i>)	167
Українська мова Закарпаття: система дієслова (друга половина XVIII – початок XIX століття) (<i>Ольга Заневич</i>)	178
«Угроруські» народні пісні XIX століття як джерело вивчення традиційних символів українців (<i>Оксана Сімович</i>)	187

Українсько-угорські взаємозв'язки і взаємовпливи на прикладі традиційного народного вбрання долинян Закарпаття кінця XIX – першої половини XX століття (<i>Василь Коцан</i>)	209
Закарпаття у працях угорських дослідників (кінець XIX – перша половина XX століття): історія, етнографія, мова (<i>Єлизавета Барань, Адальберт Барань</i>)	221

РОЗДІЛ IV. СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ, КУЛЬТУРНІ Й ОСВІТНІ ПРОБЛЕМИ ПОГРАНИЧЧЯ

Ідеї сепаратизму серед угорців Закарпаття: міфи та реальність (<i>Олег Муравський, Богдан Гудь</i>)	235
Міжнародно-правова база транскордонної співпраці України й Угорщини (<i>Єва Кіш</i>)	242
Статус української, угорської та інших мов на території сучасного Закарпаття: порівняльний аналіз (<i>Аніко Берегсасі, Чілла Фединець, Степан Черничко</i>)	254
Викладання угорської мови як (другої) іноземної в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття (<i>Аніко Берегсасі, Аніта Марку, Аніко Чурман-Пушкаш</i>)	268
До питання «націоналізації» образів угорських історичних героїв в українській народній прозі Закарпаття (<i>Леся Мушкетик</i>)	277
Роман і закарпатська угорська література після розпаду СРСР (<i>Василь Чордаш</i>)	289
Дві версії постмодерного роману: «Небесна гармонія» Петера Естерхазі та «Коханці юстиції» Юрія Андруховича (<i>Тарас Пастух</i>)	298
Зміна назв закарпатських населених пунктів із компактним проживанням угорців: спроби та результати відновлення історичних угорських найменувань у 1989–2000 роках (<i>Олександр Добощ</i>)	319
Конфесійні уподобання населення Закарпаття (1960-ті – перша половина 1980-х років) (<i>Роман Пуйда</i>)	338

ОБСТАВИНИ ФОРМУВАННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УГОРСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Закарпаття як окрема територіально-адміністративна одиниця створена 1919 р. після Сен-Жерменського мирного договору. Цей регіон, сформований із територій кількох північно-східних комітатів Угорщини, де більшість становило руське населення, увійшов до складу Першої Чехословацької Республіки під назвою «Підкарпатська Русь». Його утворення стало наслідком дивного поєднання намірів великих держав-переможниць і регіональних інтересів у турбулентний повоєнний період. Землі, межами яких були Карпатський гірський хребет, р. Тиса та залізниця, заповнилися за минулі 100 років людьми, на життя яких впливали різноманітні історії та легенди, тож цілком закономірно, що місцеві не просто прив'язалися до цих територій – вони стали частинкою їхньої ідентичності. Однак угорці, які жили на територіях, що стали Підкарпатською Руссю, у 1919 р. ще не мали єдиної локальної закарпатської ідентичності. Її і не могло бути, адже нового регіону як окремої адміністративно-територіальної одиниці до того просто не існувало; він об'єднав угорців, що раніше жили на частині територій Ужанського, Угочанського, Березького та Марамороського і менше – Саболчського та Сотмарського комітатів. Формування спільноти закарпатських угорців почалося тільки після 1919 р.

Отож варто розглянути, за яких обставин формувалася громада, відтак спробу розкрити, як перекроєння держав після Першої світової війни позначилося на Закарпатті (Підкарпатській Русі), створеному в північно-східних комітатах Угорщини, та якими були ті процеси, що визначили перші вияви діяльності підкарпатських угорців як окремої спільноти.

Хронологічні межі. Процес розпаду державної конструкції Угорщини та створення Чехословаччини має кілька етапів. При цьому не можна забувати про ті процеси, які відбувалися в Підкарпатській Русі, що з 1919 р. функціювала як самостійний адміністративно-територіальний округ. Відтак хронологію підкарпатських подій після Першої світової війни можна поділити на три головні етапи.

Перший – осінь 1918 р. – весна 1919 р. Це – час розпаду Австро-Угорської монархії, який охоплює і поразку у війні, і створення та функціонування Угорської Народної Республіки¹. Уряд останньої спробував створити на території сучасної Закарпатської обл. русинську автономію під назвою Руська Країна². На цьому етапі розпочалася окупація північно-східних угорських комітатів чехословацькими й

¹ Hatos P. Az elátkozott köztársaság. A 1918-as összeomlás és forradalom története. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.

² Сакал І. Спроба створення русинської автономії в Угорщині у 1918–1919 pp. Rusin: International Journal of History. 2020. С. 21.

румунськими військами³, а паралельно проходили українські військові операції⁴. Зрештою, цей етап завершився в березні–квітні 1919 р. діяльністю спочатку місцевих органів Угорської Радянської Республіки, а згодом повним захопленням територій румунською та чехословацькою арміями⁵.

Другий етап – це час військової окупації сучасного Закарпаття з квітня по осінь 1919 р.: румунські та чехословацькі частини зустрілися між Мукачевим і Береговим 25 квітня 1919 р., у наступні тижні чехословацькі загони поступово брали під контроль усі захоплені території, а поряд із військовою адміністрацією розпочалася розбудова цивільної системи влади. Цей етап закінчується підписанням 10 вересня 1919 р. мирного договору в м. Сен-Жермен-Ан-Ле, згідно з яким землі на південь від Карпат, заселені русинами, стали частиною Чехословацької Республіки на правах найширшої автономії⁶. Однак ця дата віддзеркалює перебіг подій тільки частково. Адже у вересні 1919 р. чехословацька влада ще не мала контролю над усією територією краю. Румунська армія залишалася на території Марамороського комітату аж до літа 1920 р., коли був підписаний Трианонський мирний договір з Угорщиною. Так, чехословацька влада поширилася на всю територію Підкарпатської Русі лише 1920 р.⁷

Початком третього етапу підкарпатської хронології зміни державної належності після Першої світової війни вважаю підписання мирного договору з Австрією та видання наприкінці 1919 р. Генерального статуту (*Generalny Statutum*), що регулював адміністративне функціонування Підкарпатської Русі. Важко визначити кінцеву дату цього етапу. Загалом закінченням зміни державної належності доцільно розглядати такий стан, коли остаточно завершуються адміністративні перетворення. Першою такою датою може бути 1922 р.⁸, коли в Підкарпатській Русі скасували военний стан, запроваджений ще на початку розбудови чехословацької адміністрації. З погляду інтеграції в нову державу важливим є і 1924 р.⁹, коли Підкарпатська Русь уперше була залучена до парламентських виборів у Чехословаччині. Остаточною датою перетворень можна розглядати 1928 р., коли завершилася адміністративна реформа в Підкарпатській Русі, у ході якої жупи, що ґрунтувалися на попередній системі угорських комітатів, замінили районами, які – за винятком 1938–1944 рр. – із незначними змінами проіснували аж до 2019 р.

Особливості періоду зміни державної належності. Процеси зміни влади, що почалися ще в жовтні 1918 р., детально описувати не буду – вони добре відомі,

³ Fedinec Cs. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet. Galánta; Dunaszerdahely: Liliium Aurum Könyvkiadó, 2002. P. 49.

⁴ Пагіря О. ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті у 1918–1919 рр. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=859> (дата звернення: 31.12.2020).

⁵ Віднянський С. Перемога чехословацького вектора державотворення. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура* / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Вид-во «Ліра», 2010. С. 53.

⁶ Текст мирного договору. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch30> (дата звернення: 31.12.2020).

⁷ Fedinec Cs. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. P. 65.

⁸ Rychlík J., Rychlíková M. Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Praha, 2016. P. 57.

⁹ Ibid. P. 89.

представленні в численних наукових працях¹⁰. Натомість зупинюся на явищах, які, на мою думку, у цей період змінили життя мешканців північно-східних комітатів Угорщини.

Від жовтня 1918 р. спостерігалось послаблення угорської влади, поступова втрата державного суверенітету, і наслідки цього відчувалися по всій території країни, особливо – на окраїнах. Угорська Народна Республіка була нездатною належно організувати демобілізацію солдатів, що поверталися із фронту, та реорганізувати армію¹¹. Влада намагалася показати готовність до співпраці з Антантою, однак держави-переможниці розглядали Угорщину як противника і ставилися до неї із застереженням та певною недовірою¹². Із кінця 1918 р. сусідні країни почали військову окупацію крайніх територій Угорщини. Перебуваючи в епіцентрі процесів розпаду, уряд Угорської Народної Республіки спробував схилити на свою сторону нацменшини, надавши їм статус автономій. Із цього наміру дуже скромні результати мало тільки створення на території сучасної Закарпатської обл. русинської автономії під назвою «Руська Країна». А виникнення Угорської Радянської Республіки призвело до того, що держави-переможниці більш рішуче підтримали військові дії Чехословаччини та Румунії. Відтак період між осінню 1918 р. і весною 1919 р. став одним із найнатрагічніших в історії сучасного Закарпаття.

Однією із найтрагічніших характеристик періоду зміни державної належності стали вияви насилля в різних формах. Із закінченням Першої світової війни збройні конфлікти в Центрально-Східній Європі не припинилися. Війну великих змінила «війна пігмеїв»¹³. Нове обличчя Центрально-Східної Європи сформувала не тільки Паризька мирна конференція, але й воєнні конфлікти, що тривали після 1918 р. Процес, який німецький історик Йохен Белер (Jochen Böhrer) назвав «центрально-європейською громадянською війною»¹⁴, являв собою ланцюг нанизаних одна на одну кривавих подій. Мілітарне, парамілітарне та політичне насилля не оминуло й території майбутньої Підкарпатської Русі. Восени 1918 р. спокій краю порушили випадки насильства солдатів, які безладно поверталися з фронту, часто маючи зі собою зброю. Паралельно через послаблення державної влади серед найбіднішого населення регіону в багатьох місцях виникали спроби самовільного захоплення земель. У деяких населених пунктах проганяли представників влади, зокрема нотарів, а кількох із них навіть було вбито. На рубежі 1918–1919 рр. на території

¹⁰ Magocsi P. R. *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge; London, 1978; Švorc P. *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha, 2007; Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединеш. Ужгород: Вид-во «Ліра», 2010; Fedinec Cs. *The Creation of Hungarian Minority Groups. Czechoslovakia: Transcarpathia. Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century* / ed. by: N. Bárdi, Cs. Fedinec, L. Szarka. New York, 2011; Magocsi P. R. *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Budapest, 2015; Rychlík J., Rychlíková M. *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Praha, 2016; Robert P. *Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922. Právní a politicko-společenské aspekty připojení Podkarpatské Rusi k Československu*. Praha, 2016; та ін.

¹¹ Révész T. *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, 2019. P. 170–174.

¹² Hatos P. *Az elátkozott köztársaság. A 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa Kiadó, 2018. P. 281.

¹³ Gerwarth R. *The Vanquished. Why the First World War Failed to End?* New York, 2016. P. 8.

¹⁴ Böhrer J. *Civil War of Central Europe, 1918–1921. The Reconstruction of Poland*. Oxford, 2018. P. 60.

Закарпаття розпочалися воєнні операції. Так 12 січня 1919 р. чехословацькі війська окупували Ужгород та околиці вздовж демаркаційної лінії. Одnocześnie на територію Марамороського комітату вступила румунська армія. Крім цього, у Марамороському та Березькому комітатах з'явилися окремі частини армії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), зокрема для того, щоб надати військову допомогу проголошеній у Ясінях Гуцульській Народній Республіці¹⁵. Звісно, метою всіх цих військових дій було захоплення північно-східних угорських комітатів.

Створення Угорської Радянської Республіки 21 березня 1919 р. спричинило нове загострення політичного насилля. Образи на попередню еліту комітатів перейшли в гарячу фазу, яка вилася в насильство й опір радянській владі. Щоденним явищем стали захоплення заручників, траплялися навіть страти¹⁶. А румунська та чехословацька військові окупації, спрямовані проти Угорської Радянської Республіки, призвели до загострення мілітарного насилля в регіоні¹⁷.

Із закінченням Першої світової війни та послабленням державної влади зросло значення локальних організаційних структур. У багатьох місцях тим об'єднувальним елементом, що допомагав місцевим угорцям пристосуватися до зміни, стали обласні органи влади, місцеве самоврядування, релігійні конфесії¹⁸. Тут доцільно згадати народні ради (не тільки угорські, а й руські), які регулярно виникали, починаючи з осені 1918 р. Вони по-різному уявляли майбутнє регіону, тож сусідні держави намагалися посилити свою присутність у краї не тільки завдяки військовій силі, а й через пропагандивну діяльність¹⁹.

Посилення місцевих структур, збільшення їхньої відповідальності стимулювали як послаблення центральної державної влади, так і необхідність долати серйозні труднощі, які виникали щодня. Погано функціювало, а десь повністю припинилося постачання товарів. Масово, зокрема в гірських районах, поширювалися інфекційні захворювання. Незадоволення населення, яке й так було на межі після поразки у війні, через холеру, іспанський грип та епідемію тифу, тільки зросло. Звичним явищем стали самовільні захоплення земель, контрабанда продуктів до Галичини, крадіжки, розбійництво на дорогах²⁰. Створення місцевих народних рад або діяльність Гуцульської Народної Республіки, яка проіснувала недовго, певною мірою були спрямовані на те, щоби населення могло організовано протистояти цим викликам.

Нова державна конструкція. Ознаки нової держави почалися із військових захоплень. Унаслідок виступів чехословацької і румунської армій проти Угорської Народної Республіки, згодом поширення чехословацької військової адміністрації, угорці опинилися в зовсім новому становищі. На їхню реакцію вплинули щонайменше

¹⁵ Королько А. Павлючок Я. Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації «січневого зриву» і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. 17.

¹⁶ Kosztyó Gy. A Magyarországi Tanácsköztársaság története Ung, Bereg, Ugocea és Máramaros vármegyékben (1919. március 21. – 1919. április 29.). *Clio Intézet*. Budapest, 2020. P. 95.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Egrý G. Negotiating Post-Imperial Transitions. Local Societies and Nationalizing States in East Central Europe. *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918* / ed. by P. Miller and, C. Morelon. New York; Oxford: Berghahn Books, 2019. С. 15–42.

¹⁹ Szakál I. «Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között». *Iratok Ruszka Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász; Ungvár, 2018. P. 41.

²⁰ Там само.

два чинники. Перший – управлінський хаос, який люди вже встигли добре відчуті раніше. Натомість прихід чехословаків привів до консолідації як в економічній, так і політичній сферах. Відновлення постачання та громадської безпеки, без сумніву, сприяли тому, що закарпатські угорці загалом мирно відреагували на зміну влади. Другий чинник, на думку істориків і згідно зі свідченнями очевидців тих подій, – те, що місцеві угорці не вірили у тривале відокремлення від Угорщини²¹.

На територіях, які зайняла чехословацька армія, міські комендатури через оголошення інформували населення про те, що вступила в силу «військова диктатура»²². Від чиновників, котрі залишилися на місцях, вимагали усної присяги про подальше виконання обов'язків. Після окупації значна частина еліти, чиновництва до кінця року залишалася на місцях, намагаючись пристосуватися до нових обставин і виконувати свої функції. Колишній окружний староста з Нижніх Воріт Ернев Нодь (Ermő Nagy), який на момент окупації був віцежупаном Березького комітату, згадував у 1922 р., що тоді, влітку 1919 р., перед військовим комендантом необхідно було скласти усну присягу, що чиновники не покинуть посади і дбатимуть про збереження порядку: «Загальний настрій був такий, що всі мають залишатися на місцях, ... аби на вакантні посади не потрапили чужі»²³. Загалом в адмінперсоналі населених пунктів значних кадрових змін між липнем та груднем 1919 р. не відбулося. Діяльність місцевих органів влади до 1 грудня 1919 р. забезпечувала стара гвардія чиновників, які в роботі керувалися законодавством Угорського королівства²⁴.

На вулицях населених пунктів Закарпаття щотижня з'являлися дюжини плакатів, через які військова комендатура інформувала населення про нововведення. Першим після анексії до людей був донесений наказ про перевірку на кордоні. На практиці це виглядало так: між територіями, інтернованими чехословацькими збройними силами, та районами, що залишилися під владою Угорщини, були створені нейтральні зони. Вздовж неї встановлено пункти контролю, де солдати здійснювали перевірку. Однак поки вони не почали діяти, нікому, за винятком офіційних військових і дипломатичних відряджень, не дозволялося перетинати кордон. Опісля можна було пересуватися, отримавши відповідний дозвіл²⁵. Їх видавала місцева влада, а завіряла місцева військова комендатура, яка встановлювала й термін дії. Тим, хто прибув на окуповану територію, необхідно було звернутися до компетентних представників міської або сільської ради, щоб отримати посвідку на пересування, з якою потрібно перетинати кордон при поверненні. Звичайно, чимало людей щодня мусіли їздити туди-сюди між окупованими й нейтральними територіями на роботу. Їм видавали постійні посвідки. Перевірки на кордоні регулювали не тільки пересування людей, а й перевезення товарів чи особистих речей. Заяви про перевезення вантажів задовольняла найближча військова комендатура, однак заборонялося, наприклад, ввозити листи й газети. Їх конфіскували і скеровували

²¹ Fedinec Cs. The Creation of Hungarian Minority Groups... P. 64–65.

²² Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet • 1922. június 19 – 1922. július 12. URL: http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s (дата звернення: 31.12.2020).

²³ Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet 1922. június 19 – 1922. július 12. URL: http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s (дата звернення: 31.12.2020).

²⁴ Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.). Ф. 108. Оп. 7. Од. зб. 21.

²⁵ Держархів Закарпатської обл. Ф. 108. Оп. 7. Од. зб. 24.

до начальника військового відділу. Звичайно, швидко створити прикордонний режим там, де раніше кордону не існувало, було непросто. Існує декілька письмових доповідних про те, що протягом 1919–1920 рр. чимало осіб переходить кордон без паспортів та інших документів²⁶.

Військові і військова жандармерія відповідали не тільки за контроль над кордоном, а й стежили за порядком на захоплених територіях. Неодноразово військова адміністрація зверталася до населення із закликом здати незареєстровану зброю. У зв'язку з цим проводили чимало обшуків. Там, де населення не хотіло співпрацювати або відбувалися саботажні дії, що ускладнювали роботу військових, чехословацька армія застосовувала покарання у вигляді інтернувань або короткотривале взяття заручників, обраних випадково²⁷. Паралельно, військова комендатура повідомляла населення про законність окупації та те, що населення краю пов'язане з новою республікою слов'янськими «кровними узами». Також говорилося, що військові «загони прийшли сюди на бажання народу як друзі, тому бажано, аби до них ставилися відповідно»²⁸.

Колишній офіцер, один із найвідоміших представників закарпатської опозиційної політичної еліти, що сформувалася після Першої світової війни, Аґош Аркі (Ákos Árky) місяці чехословацької військової окупації назвав «захопленням з умиротворенням», натомість процес утвердження цивільної адміністрації – «завоюванням». Різницю між військовою окупацією та діяльністю цивільної адміністрації, що остаточно утвердилася після підписання Сен-Жерменського мирного договору 10 вересня 1919 р., важко точно визначити, перерахувавши подібні гучні заяви. Однак залишається фактом, що після вересня 1919 р. у закарпатських угорців залишалось все менше ілюзій.

Створена наприкінці Першої світової війни Перша Чехословацька Республіка, яку британський історик назвав «дитям пропаганди»²⁹, охоплювала території з різним історичним минулим, своїми культурними й етнічними особливостями. Для суспільства, до якого ввійшли чехи, моравсько-сілезькі чехи, словаки і закарпатські русини-українці, створення складної національної держави стало серйозним кроком уперед, де воно (щоправда, по-різному) виявилось бенефіціаром того, що найбільша частина спадку Габсбурзької імперії відійшла Чехословаччині, чим скористалися уряди у Празі. З-поміж країн, які виникли на руїнах монархії, Чехословаччина була найбагатшою. Тут зосереджувалося понад дві третини промисловості Австро-Угорщини, а населення становило всього чверть від кількості жителів монархії. Чеські території володіли чималим промисловим потенціалом, значними площами родючих земель, а військова промисловість перевищувала італійську. Попри це країна зіткнулася із серйозними викликами, що стимулювало уряди до посилення централізації. Адміністративні функції на словацьких і підкарпатських територіях виконували чеські чиновники, а обіцяний у мирному договорі статус автономії

²⁶ Rychlík J. Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között. *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai* / szerk.: C. Fedinec. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2014. P. 39.

²⁷ Держархів Закарпатської обл. Ф. 108. Оп. 7. Од. зб. 15.

²⁸ Nemzetgyűlési napló, 1922. I. kötet • 1922. június 19 – 1922. július 12. URL: http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_01/?pg=33&layout=s (дата звернення: 31.12.2020).

²⁹ Orzoff A. *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe 1914–1948*. Oxford, 2009. С. 6.

крайній східний регіон країни одержав лише 1938 р. Власне, країна за етнічним складом могла вважатися найстрокатішою в Європі, а німецька, угорська й польська нацменшини жили вздовж кордонів по сусідству з материнськими державами. Не були беззмарними й стосунки між словаками–чехами, словаками–русинами³⁰. При цьому Чехословаччина, як і решта нових «національних держав», зафіксувала державотворче самовизначення нації, що становить більшість, та державотворчий націоналізм³¹. Яскравий приклад заплутаного етнічного складу Першої Чехословацької Республіки – те, що державотворча «чехословацька» нація насправді не була монолітною – між чеськими центристськими та словацькими автономними політичними силами існували значні відмінності в поглядах. Державотворчі нації колишньої Австро-Угорської монархії – угорці та німці – також становили значну кількість населення країни і володіли значним економічним потенціалом.

Зважаючи на таку «мозаїчність», першим завданням нової держави стало формування політичної єдності. Цьому сприяла чехословацька ідеологія, яка хоч і сформувалася ще до створення Першої Республіки, але найважливішу функцію – навіть якщо і не зовсім успішно – виконувала між світовими війнами. Ця ідеологія для легітимізації існування країни намагалася подолати парадокс, який полягав у тому, що задекларована «національною державою» Перша Чехословацька Республіка насправді була мультиетнічною³². В інтерпретації окремих осіб чехословацька ідея, яка реалізовувала єдність чехів та словаків, мала поширюватися і на русинів-українців Республіки, хоча вона не діяла так, як очікувалося, навіть у випадку двох державотворчих націй. Попри етнічну строкатість та нерівномірність економічного розвитку територій Чехословацька Республіка між світовими війнами залишалася найстабільнішою демократією Центрально-Східної Європи. Хоча американський дипломат Джордж Кеннон (George Cannon) порівняв чехословацьких міжвоєнних політиків із хлопчачами, що сваряться над украденим кавуном, групи «Град» («Hrad»), яка реалізовувала політику президента в усіх сферах суспільства, та «П'ятірка» («Pětka»), що єднала лідерів п'ятьох провідних політичних партій, служили запорукою того, що чехословацькі політики зможуть заради єдності держави піднятися над політичними суперечками та протилежними поглядами³³. Водночас нова держава вбачала в національних меншинах певний виклик для себе й особливо не довіряла старим (угорській та німецькій) елітам³⁴. Частково саме ця загальна тривога за єдність держави і відповідно недовіра до меншин³⁵ визначили й долю угорської громади, яка намагалася пристосуватися до нових порядків.

³⁰ Rothschild J. *East Central Europe between the Two World Wars*. Seattle: University of Washington Press. P. 73–135.

³¹ Szarka L. *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony: Kalligram, 2016. P. 85, 88.

³² Bakke E. *The Making of Czechoslovakism in the First Czechoslovak Republic. Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten* / ed. M. Schulze Wessel. München, 2004. P. 23.

³³ Orzoff A. *Battle for the Castle...* P. 6.

³⁴ *Ibid.* P. 446.

³⁵ Moleron C. *State legitimacy and continuity between the Habsburg Empire and Czechoslovakia: The 1918 Transition in Prague / Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918* / ed.: P. Miller and, C. Morelon. New York: Berghahn Books, 2019. P. 43–63.

Нова спільнота. Відтак, не претендуючи на вичерпність, спробую підсумувати, якими були ті найважливіші чинники, що визначили значимість підкарпатських угорців у Першій Чехословацькій Республіці, та з'ясувати, які обставини могли впливати на ефективність формування ідентичності окремої спільноти.

На суспільну й політичну роль угорської спільноти в Підкарпатській Русі, на утворення структур, здатних формувати ідентичність, на створення політичних партій, діяльність преси тощо вплинула чисельність громади. У працях, присвячених історичній демографії Закарпаття, однозначно стверджено, що в період зміни державної належності чисельність угорців у регіоні зменшилася. Особливо цей процес пришвидшився через еміграцію й оптацію. Існують дані, що між 1918 р. та 1924 р. територію сучасного Закарпаття залишило 18 тис. осіб, ймовірно, переважно угорці³⁶. Це призвело не тільки до зменшення чисельності місцевих угорців, а й спричинило напруження. Ті, що залишилися, дивилися на емігрантів як на зрадників, натомість на тих, які не виїхали з Чехословаччини, часто навішувався ярлик колаборантів, що співпрацюють із новою владою. Значну проблему становила й невпорядкованість справи з громадянством. Чехословацьке отримували тільки ті, які офіційно проживали на територіях майбутньої Республіки ще до 1910 р. В іншому випадку на людей, які хотіли стати повноцінними громадянами Першої Республіки, чекала довга юридична тяганина. Перепис населення 1930 р. зафіксував на Підкарпатській Русі 16 тис. осіб без громадянства, більшість із них – угорці та русини-українці³⁷. Інтенсивність еміграційних процесів зросла й через ситуацію навколо державних службовців. У грудні 1919 р. вийшов указ, що всі чиновники до 4 січня 1920 р. повинні скласти присягу на вірність Чехословацькій Республіці³⁸. Багато відмовилося це робити³⁹. Джерела та твори художньої літератури, присвячені тому часу, свідчать, що питання складання присяги спричинило сильну напругу у громаді закарпатських угорців. Тих, хто її склали і цим, з одного боку, спробували забезпечити своє подальше існування, а з другого – одночасно забезпечити угорську присутність у державному управлінні, часто в побутовому спілкуванні звинувачували в колаборації з «окупаційною владою». Ті ж, хто відмовлялися присягати, поставали перед вибором: або залишити Закарпаття і прямувати здебільша до материнської держави в пошуках можливості подальшого прожиття, або шукати іншої роботи чи заняття у краї. До тих, хто покинув Чехословацьку Республіку, громадська думка підкарпатських угорців теж ставилася немилостиво. Напружені відносини між емігрантами та тими, що залишилися, добре ілюструють слова представника Угорської партії права Русинії, політика Ендре Корлата (Endre Korláth): «Покинули нас ті, хто не знайшов можливості подальшого прожиття на землі своїх предків; покинули маловірні, які заради нації хотіли і вміли тільки жити, але страждати і терпіти – ні»⁴⁰. Безсумнівно, такі перетворення у громаді ускладнили захист її інтересів на місцях. Угорська громада мала сформувати нову

³⁶ Molnár D. I. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest: Kalligram, 2018. P. 89–93.

³⁷ Csernicskó I. Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest, 2013. P. 121–122.

³⁸ Держархів Закарпатської обл. Ф. 108. Оп. 7. Од. зб. 147.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Prágai Magyar Hírlap. 1922. 29 július. P. 2.

еліту. І вона вже складалася не з аристократів та поміщиків, а переважно з дрібної інтелігенції – адвокатів, журналістів та вчителів.

Цікаво, що багато членів нової підкарпатської угорської політичної еліти походило з тих державних службовців, які на межі 1919–1920 рр. через відмову скласти присягу втратили посади чи були просто звільнені чехословацькою владою. Карой Гоккі в новій державі втратив посаду вчителя. У 1928 р. він став депутатом крайової ради від Християнсько-соціалістичної партії, а вже з 1929 р. – депутатом парламенту у Празі. 1928 р. на партійному конгресі у Виноградіві він виголосив такі слова щодо державної присяги чиновників: «Нас відірвали від Вітчизни, що нам надзвичайно боліло, ми були наче хворі. Тому урядові потрібно було поводитися з нами, як з хворою дитиною, з любов'ю, аби ми швидше одужали. Натомість усе сталося інакше: нас здавили за горло, коли звільняли за нескладання присяги. Вимагати від нас скласти присягу було аморально з їхнього боку. З нас могли взяти обіцянку, що ми вірно і чесно виконуватимемо свої обов'язки, але присяги перед підписанням мирного договору вони не мали права просити, бо ми не були звільнені від присяги іншої державі. Людина честі не складає нової присяги доти, поки не звільнена від старої»⁴¹. Заяви Гоккі, що добре відображали атитюду нової підкарпатської угорської еліти, мали й інші наслідки: чехословацькі правоохоронні органи відкрили проти нього кримінальне провадження за порушення закону «Про захист Республіки».

За нових обставин однією з найважливіших цілей угорської громади було забезпечити стабільне використання угорської мови. Мовна політика Чехословацької Республіки може вважатися доволі ліберальною. Згідно з Сен-Жерменським мирним договором, правове регулювання використання мов на території Підкарпатської Русі мало стати завданням місцевих органів влади автономії. Однак оскільки вона створена тільки 1938 р., то це питання регулював спочатку Конституційний лист від 29 лютого 1920 р., частиною якого був Закон «Про мови», а згодом постанова про порядок виконання мовного закону від 1926 р.⁴² Ці нормативні документи забезпечували чехословацьким громадянам доволі широкі права. Вільне користування рідною мовою гарантувалося кожній особі. Підприємствам, установам і закладам, а також Церквам надано можливість вільно користуватися мовою нацменшини на території тих адміністративних одиниць, де чисельність сягає 20 %. Тут держава навіть вимагала їх використання, тож дво- і багатомовні написи в Підкарпатській Русі були поширеним явищем. Закон також забезпечував можливість навчання рідною мовою, при цьому передбачалося обов'язкове викладання чехословацької. Однак представники угорської меншини часто критикували мовну політику Чехословаччини, точніше ті заходи, які впливали на неї. Це, наприклад, переформатування адміністративних одиниць, унаслідок якого частка угорської громади не досягала 20 %, або вже згадувана проблема непорядкованості громадянства тощо⁴³.

Відповідно змінилося і становище Церков, які завжди були важливими. Більшість угорського населення належала до реформатської та римо-католицької конфесій, менше – греко-католикої. У новоствореній Чехословацькій державі найнапруженіші стосунки склалися з Мукачівською греко-католицькою єпархією.

⁴¹ Держархів Закарпатської обл. Ф. 344. Оп. 2. Од. зб. 33.

⁴² Csernicskó I. Államok, nyelvek, államnyelvek... С. 121–122.

⁴³ Ibid.

Антала Паппа (Antal Papp), який у період зміни державної належності вів активну діяльність, відстоюючи збереження єпархії під угорською владою, у 1924 р. вислали з країни. Після нього єпископом призначено Петера Гебе (Péter Gebé), а згодом – Шандора Стойку (Sándor Sztojka). За домовленістю між чехословацьким урядом і Ватиканом, Мукачівська та Пряшівська єпархії були виведені з підпорядкування Естергомського архієпископства, ними до 1939 р. управляв Святий Престол. Римокатолицькі громади до 1929 р. входили до складу Сотмарської римо-католицької єпархії, згодом Святий Престол створив апостольський екзархат під керівництвом Абрахама Тагі, а після його смерті – Ференца Свободи (Ferenc Szvoboda)⁴⁴. Серед духовенства Передтисянського реформатського церковного округу на 1921 р. виникла ідея створення самостійного округу в Русинії. Делегати Ужанського, Березького й Мараморосько-Угочанського церковних округів на з'їзді в Берегові висловилися за створення окремого підкарпатського церковного округу. Він почав функціонувати 31 жовтня 1922 р., його першим єпископом став мукачівський священник Бейла Берток (Béla Bartók)⁴⁵. На офіційне визнання округу довелося чекати аж до 1932 р.

Угорська громада найшкідливішою у чехословацький період вважала освітню політику Республіки. У 1921/1922 н. р. у Підкарпатській Русі функціovalo 118 угорських початкових шкіл, значна частина з яких – одномовні, менша – чехословацько-угорські, русько-угорські або німецько-угорські. У 1935/1936 н. р. продовжувало діяти 118 угорських початкових шкіл. У 1919/1920 н. р. із 40 суспільних навчання угорською мовою відбувалося в 9, але вже незабаром угорські класи залишилися тільки в русько-угорських міських школах Берегового, Мукачєвого й Ужгорода. Тому не дивно, що новостворені політичні партії одним із головних пунктів своїх програм декларували забезпечення освіти угорською мовою⁴⁶.

Для Підкарпатської Русі часів Чехословаччини притаманне жваве суспільне життя, до якого значною мірою була залучена угорська спільнота. Завдяки ліберальним підходам нової держави в цій сфері доволі швидко почали з'являтися різноманітні суспільні й культурні організації. Найбільшими підкарпатськими культурними спілками були «Мозайка», Угорська культурна Підкарпатської Русі та Берегівська любителів літератури й театру. Визначною подією в середовищі угорських культурних організацій став щорічний Угорський національний бал у Береговому. Крім цього, регулярно проводили літературні вечори, вшанування пам'яті, клубні зустрічі, читання доповідей тощо. Всі ці заходи урізноманітнювали та збагачували угорське культурне життя в Підкарпатській Русі⁴⁷.

У ході зміни державної належності після Першої світової війни виникли вимушені спільноти нацменшин. Те, що 4 червня 1920 р. Угорщина змушена була підписати Тріанонський мирний договір, стало для її спільноти в Підкарпатській Русі ментальною лінією поділу. Тезу, що вони вимушені жити в межах іншої держави, доносила до них уже не тільки нова влада, але цю прикру ситуацію визнала і власна країна.

⁴⁴ Фединець Ч. Освіта і релігійне життя. Культура угорців Закарпаття між двома світовими війнами. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Вид-во «Ліра», 2010. С. 146–151.

⁴⁵ Tömösközi F. A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződéésének rövid története 1918–1923 között. *Pro Minoritate*. 2017. tavasz. P. 140.

⁴⁶ Фединець Ч. Освіта і релігійне життя. С. 146–151.

⁴⁷ Там само.

Відтоді поступово почала формуватися підкарпатська угорська еліта. Це зумовило й те, що в політичному дискурсі нової політичної еліти нацменшини угорське населення колишніх комітатів Угорщини трактувалося як окрему частину спільноти. Яскраво відображає оцінку ситуації угорською елітою, що тільки почала викристалізуватися, публікація газети «Ruszinszkoí Magyar Hírlap» («Угорська газета Русинії» – видання однієї з перших підкарпатських угорських партій – Угорської партії права Русинії) у серпні 1920 р. одразу після підписання Тріанонського мирного договору. У статті завдання, які чекали на підкарпатських угорців, сформульовані так: «Мирний договір підписано кілька тижнів тому. ... Фатум розпорядився нами, і ми приречені схилитися перед долею. На нас чекає новий світ, до якого, хоч і з важкою душею, але треба пристосовуватися. Таке пристосування не може бути ні більше, ні менше, ніж виконання обов'язку. Виконання нашого обов'язку перед новим домом і перед древньою угорською нацією. Ці два поняття об'єднує земля, на якій ми живемо і на якій маємо померти. Ця земля – за нових обставин автономна територія Підкарпатська Русь – була нашим домом і має залишитися ним у новій Республіці»⁴⁸. Хоча в Чехословаччині угорці Словаччини та Підкарпатської Русі опинилися в межах одного державного утворення, але і у пресі, і в побутовому мовленні вони від початку відокремилися. Це простежується як у назвах партій, так і в найменуванні релігійних, громадських та культурних організацій. Поряд із цим спостерігаємо цікаву тенденцію: у комунікації підкарпатської угорської еліти один із головних відправних пунктів нової локальної ідентичності, а саме – новий регіон Підкарпатська Русь – часто використовувався у негативній конотації. Неодноразово траплялося, що свою спільноту підкарпатські угорські політики ідентифікували як «угорців, закритих на території Підкарпатської Русі»⁴⁹. Часто на означення останньої використовували назви «в'язниця», «клітка», а нове становище громади трактувалося як ув'язнення.

Основою для легітимізації нових еліт стали формування ідентичності, усвідомлення важливості єднання⁵⁰. Звісно, для формування регіональної ідентичності простого наміру певної групи, що тільки-но виникла, було недостатньо. Мали існувати певні умови, які би сприяли реалізації уявлень еліти; необхідні були структури, які б допомагали транслювати їхні уявлення членам громади. Петер Гаслінгер (Peter Haslinger) на прикладі Бургерланду (регіон також забраний в Угорщини) розкриває важливу роль у цьому процесі не тільки політичного дискурсу, а й освітніх закладів⁵¹. На переконання інших дослідників, у розбудові ідентичності, у поширенні політики пам'яті, просуванні символічних практик найефективніші канали – це преса, наука, політичні партії, мистецтво та освіта⁵². Без сумніву, для успішного формування підкарпатської угорської ідентичності всі мали функціювати угорською мовою. Діяльність усіх структур значною мірою визначало те, якою ж була значимість підкарпатських угорців у новому політично-адміністративному середовищі.

⁴⁸ Fedinec Cs. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Dunaszerdahely, Somorja (Szlovákia): Lilium Aurum, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2004. P. 75.

⁴⁹ Prágai Magyar Hírlap. 1924. 11. április. P. 3.

⁵⁰ Brubaker R. Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*. 2002. Vol. 43. Issue 2. P. 170–171.

⁵¹ Haslinger P. A regionális identitásépítés Burgerlandon. *Regio*, 2000/4. P. 76–77.

⁵² Aleida A. Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. *Beavatkozás: Múlt és Jövő Kiadó*, 2016. P. 37.

Соціологічні опитування, проведені в середовищі закарпатських угорців у 2016 р. та 2019 р., засвідчили, що в них дуже сильна локальна ідентичність. Більшість респондентів вважає себе швидше закарпатськими угорцями, ніж просто угорцями, а їхня регіональна прив'язаність особливо сильна в межах України⁵³. Те, що закарпатські угорці вважають домівкою територію, яку 100 років тому політики ще називали в'язницею, – результат довгого процесу формування ідентичності, який, на мій погляд, триває досі. Вважаю, лінія кордону 1919 р. стала тільки одним із чинників, що вплинув на самовизначення закарпатських угорців. Можливості створення підкарпатської угорської політичної еліти, її наміри й уявлення, стан громадських структур, які мали реалізовувати таке бачення, – усе це вплинуло на результати формування ідентичності. А межі таких можливостей визначали специфіка нового державного утворення та «обличчя» Центрально-Східної Європи після Першої світової війни.

---

⁵³ Ferenc V. Rákóczi K. TANDEM 2016–2019. Ukrán – magyar együttélés Kárpátalján. *Kárpátalja Mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után* / szerk.: V. Ferenc, K. Kovály. Budapest, 2020. P. 59–61.

Наукове видання

Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія / [від. ред. І. Патер; упоряд.: О. Муравський, М. Романюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 348 с.

Літературний редактор

Наталя Галевич

Коректор

Світлана Іваник

Упорядник науково-довідкового апарату

Оксана Рак

Обкладинка

Ольга Шингур

Макет та художньо-технічне редагування

Дмитро Савінов

Підписано до друку 24.12.2020. Ум. друк. арк. 25,76

Друк офсетний. Формат 70x100/16.

Наклад 75 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4. Тел: (032)-270-70-22
e-mail: inukr@inst-ukr.lviv.ua